

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

XIX. YÜZYIL HALK ŞİİRİNDE TOPLUMSAL HAYATIN İZLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ayşe BİLGİN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. İbrahim DİLEK

ANKARA - 2010

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

XIX. YÜZYIL HALK ŞİİRİNDE TOPLUMSAL HAYATIN İZLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ayşe BİLGİN

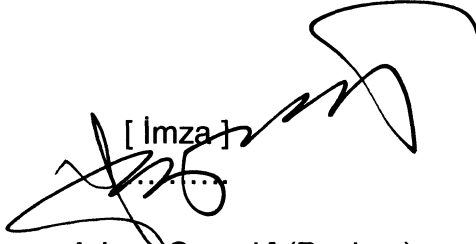
Tez Danışmanı
Doç. Dr. İbrahim DİLEK

ANKARA – 2010

ONAY

Ayşe BİLGİN tarafından hazırlanan "XIX. Yüzyıl Halk Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri" başlıklı bu çalışma, [01/06/2010] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Türk Dili ve Edebiyatı/Türk Halk Edebiyatı* dalında *Yüksek Lisans* tezi olarak kabul edilmiştir.

[İmza]

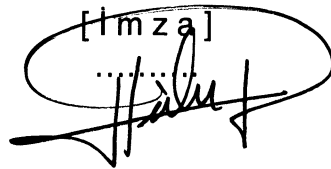
[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)
Prof. Dr. Pakize AYTAĞ

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
Doç. Dr. İbrahim DİLİK
(Danışman)

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY

ÖNSÖZ

Bilinen Türk tarihi içerisinde Milattan Önce 432'ye kadar uzanan ozan-baksı (âşıklık) geleneğinin temsilcileri yaklaşık 2500 yıllık bir geçmişe sahiptir. Edebiyatımızın ilk mahsullerinin halk şairleri tarafından meydana getirildiği bellidir. Ancak bu şairler ve şiirleri zamanında tespit edilemediği için günümüze kadar ulaşamamıştır.

İslamiyet öncesi Türk Halk edebiyatında kopuz eşliğinde epik şiirler söyleyen kişiye “ozan” adı verilirdi. Ozan-baksı geleneğinde, destan devri Türk Halk edebiyatı icracısı olan ozan; 16. yüzyıldan itibaren yerini Anadolu'da yeni kültürle oluşan âşıklık geleneğinin temsilcisi “âşık”lara bırakır. Âşıklar, almış oldukları kültür ve eğitimle kendilerine has bir kelime hazinesi oluşturmuşlar. Bu oluşum içerisinde Divan edebiyatından da etkilenip kelime ve kelime grupları almış; ancak bunları kendi ağız özelliklerine göre değiştirerek kullanmışlardır.

Bu çalışma; girişten sonra on iki bölüm bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde âşık şiiri ve XIX.yüzyıl halk şiiri hakkında bilgi verdikten sonra şiirlerini incelediğimiz âşıkların hayat hikayelerini kısaca verdik.

Çalışmada elde edilen veriler “sonuç” başlığı altında değerlendirilmiştir.

Son bölüm olan “kaynakça” da sözlük kısmında taradığımız kaynakların künyelerini ve bu çalışma sırasında yararlandığımız diğer kaynakları sıraladık.

Çalışma Türkçe ve İngilizce özetle sona ermektedir.

Bu çalışmada benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocam sayın Doç. Dr. İbrahim Dilek'e teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
I-ÂŞIK EDEBİYATI	1
II- XIX. YÜZYIL HALK ŞİİRİ	3
III- ŞİİRLERİ TARANAN ÂŞIKLARIN BİYOGRAFİLERİ.....	5
Âşık Dertli	5
Âşık Meslekî	5
Âşık Minhacî	6
Âşık Noksanî	6
Âşık Ruhsatî	6
Âşık Seyranî	6
Âşık Sümmanî	6
Bayburtlu Celalî.....	7
Çıldırılı Âşık Şenlik.....	7
Dadaloğlu.....	7
Erzurumlu Emrah	7
Şarkışlalı Âşık Serdarî	8

BİRİNCİ BÖLÜM

YERLEŞİM MERKEZLERİNE AİT BİLGİLER	9
I. KAPALI MEKANLAR	9
II. AÇIK MEKANLAR.....	11

A. Tabiat Unsurları ile İlgili Açık Mekanlar	11
B. Yerleşim Birimleriyle İlgili Açık Mekanlar	12

İKİNCİ BÖLÜM

ULAŞIM ARAÇLARI.....	14
----------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MESLEK GRUPLARI	16
-----------------------	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜZİK VE EĞLENCE İLE İLGİLİ ÖĞLER	22
I. MÜZİK ALETLERİ	22
II. EĞLENCE VE İÇKİ MECLİSLERİ	23

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAĞLIK BİLGİLERİ.....	25
-----------------------	----

ALTINCI BÖLÜM

TOPLUMSAL YAŞAMA AİT BAZI GELENEKLER İLE İNANIŞLAR VE RİTÜELLERİ.....	28
I. DİN – TASAVVUF VE TEKKELER.....	28
II. ALLAH – PEYGAMBERLER VE DÖRT HALİFE	30
III.KUTSAL KİTAPLAR – AYETLER – MELEKLER	36
IV.CENNET – CEHENNEM	38
V.ÇEŞİTLİ İNANIŞLAR	39

YEDİNCİ BÖLÜM

MİMARİ VE ÖZELLİKLERİ.....	41
----------------------------	----

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MUTFAK KÜLTÜRÜ.....	42
---------------------	----

DOKUZUNCU BÖLÜM

GIYİM KUŞAMA AİT BİLGİLER.....	46
--------------------------------	----

ONUNCU BÖLÜM

BİTKİLERE VE HAYVANLARA AİT BİLGİLER.....	50
I.BİTKİLER	50
II.HAYVANLAR	51

ON BİRİNCİ BÖLÜM

SEVGİLİNİN GÜZELLİĞİ İLE İLGİLİ BİLGİLER	56
I.SEVGİLİNİN GÜZELLİĞİ İLE İLGİLİ BENZETMELER	56
II.SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARI	58
III.SEVEN (ÂŞIK).....	63
IV. RAKİP (AĞYAR, DÜŞMAN)	64
V. TANINMIŞ ŞAHSİYETLER	66

ON İKİNCİ BÖLÜM

PARA BİLGİLERİ	68
SONUÇ	69
KAYNAKÇA	70
TÜRKÇE ÖZET	72
İNGİLİZCE ÖZET.....	73

KISALTMALAR

Â.Drt.	: Âşık Dertli
Â.Mes.	: Âşık Meslekî
Â.Min.	: Âşık Minhacî
Â.N.	: Âşık Noksanî
Â.Ruh.	: Âşık Ruhsâtî
Â.S.	: Âşık Seyrânî
Â.Süm.	: Âşık Süm mânî
Ar.	: Arapça
b.	: Bileşik
B.C.	: Bayburtlu Celâlî
bot.	: botanik
Ç.Â.Ş.	: Çıldırılı Âşık Şenlik
Dad.	: Dadaloğlu
Erz.E.	: Erzurumlu Emrah
Far.	: Farsça
h.is.	: Has isim
hık.	: Halk ağzı
hızl.	: Hazırlayan
is.	: İsim
it.	: İtalyanca
K.B.	: Kültür Bakanlığı
K.T.B.	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
mec.	: Mecaz
Moğ.	: Moğolca
s.	: Sayfa
s.	: Sıfat
Ş.S.	: Şarkışlalı Serdari
T.	: Türkçe
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.K.A.E.	: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
tam.	: Tamlama
tar.	: Tarih
tas.	: Tasavvuf
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I. ÂŞIK EDEBİYATI

Âşık edebiyatı, temelleri İslamiyet öncesine dayanan kendine özgü bir şiir geleneği olan ozanlar tarafından icra edilen halk edebiyatının bir koludur. Bu edebiyatı ancak XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında takip edebiliyoruz. Bundan önceki dönemleri belirlemek ise oldukça güçtür. Bu güçlüğü oluşturan faktörlerin başında Türklerin Orta Asya'dan göç ederek Anadolu'da yeni bir yerleşik medeniyet kurmaları, yeni bir dini benimsemeleri, şiir ve musiki alanlarında birtakım değişiklikleri kabullenmeleri gelir. (Oğuz, 2004:169)

Âşık edebiyatı, ozan – baksı edebiyatı geleneğinin İslamiyet'ten sonra tasavvufî düşünce ve Osmanlı yaşama biçimi ve kabulleriyle birleşmesinden doğmuştur. Önceleri dini – tasavvufî halk edebiyatı olarak gelişen milli Türk edebiyatı XV. yüzyılın sonlarından sonra sosyal ve siyasi nedenlerden dolayı yeni bir oluşum içine girerek âşık edebiyatı olarak şekillenmeye başlamıştır. Bunda üç süreç etken olmuştur: kutsallıktan arınma, kültürel farklılaşma ve halkın yeni coğrafyada yerleşik bir düzenle bireyselleşmesi.(Artun, 2001:29)

Âşıkların kökü İslamiyet öncesinde varlığını bildiğimiz ozanlara kadar dayanmaktadır. Bu dönemde ozan – baksı; yuğ, sığır, şölen gibi askeri ve sosyal törenlerde kopuzuyla birlikte karşımıza çıkan yarı sihirbaz, destan söyleyici, din adamı ve müzik eşliğinde dans eden bir tiptir. Ancak daha sonraları din dışı şiirler söyleyen, kutsal olmayan mekanlarda ve zamanlarda şiirlerini icra eden bir tipe dönüşerek “âşık” adını almıştır. XV.

yüzyıldan sonra kopuz yerini bağlama, saz, çoğür, kara düzene; ozan ise “âşık”a bırakmıştır.

XV. yüzyılda dini – tasavvufî halk edebiyatı klasik edebiyattan henüz ayrılmamıştır. Bu bakımdan bu yüzyıl, XV. yüzyılın ve Yunus Emre geleneğinin devamı sayılır. Âşık edebiyatı XVI. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklara aktarılmaya başlanmıştır. Bu yüzyıl Osmanlı kültürünün en parlak dönemidir. Halk kültürü ve Âşık edebiyatı gelişmeye başlayıp Anadolu ve Rumeli'nin büyük merkezlerinde, serhat kalelerinde âşıkların çoğaldığı görülmektedir. Bu âşıklardan kalan eseler az olmakla birlikte edebiyatın gelişimi hakkında fikir verecek ölçüdedir.(Artun, 2001:37) Bu yüzyılda konular aşk, kahramanlık, tabiat ev bunlarla birlikte yerleşik hayata ait özelliklerdir. Divan şiirinin etkisi tamlama, mecaz ve kelimelerde kendini gösterirken divan şiiri çevresinden uzak yaşayan köylü âşıklarda etki yok denecek kadar azdır. Köroğlu, Kul Mehmet, Çırpanlı, Sururî, Geda Muslu, Hayalî bu yüzyılda karşımıza çıkan âşıklardandır.

XVII. yüzyılda Âşık edebiyatını tamamlayıp altın çağını yaşamıştır. Âşıklar XVII. yüzyıldan sonra seyahatlere çıkmışlardır. Bu yüzyılda karşımıza çıkan isimler âşıklık geleneğinin kurallarını belirlemişlerdir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülen diğer âşıklar daha çok büyük yerleşim merkezlerinde yaşamış ve divan şiirinin çevresinde bulunmuş âşıklardır. Bu nedenle divan şiirinin etkisinde en çok bu yüzyılda kalınmıştır. Yaşanan tarihi olaylar destanlara konu edilerek işlenmiştir. Âşık Ömer'e ait ilk “Âşıkname” bu yüzyılda yazılmıştır. Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Ercişli Emrah, Âşık Ömer, Katibî, Âşık İbrahim, Âşık Yusuf bu dönemde karşımıza çıkan isimlerdir.

XVIII. yüzyılın âşıkları, siyasal tarihimizde önemli olaylar olmasına rağmen XVII. yüzyılda yetişen âşıkların söyleyiş gücüne ulaşamamıştır. Âşık edebiyatı gerilemeye başlamıştır yine de âşıklar sosyal konulara yönelik şiir yazmaya devam etmiştir.

Âşıklık geleneği XVIII. yüzyılda daha da yaygınlaşmış ve âşıklar aruz ölçüsüyle şiirler yazmaya devam etmişlerdir. Divan şiirine ait tezkirelerde isimleri dahi anılmıştır. Abdî, Agâhî, Âşık Ali, Âşık Bağdadî, Âşık Derunî, Âşık Nuri, Âşık Said gibi isimler bu yüzyılda karşımıza çıkmaktadır.

II. XIX. YÜZYILDA HALK ŞİİRİ

Âşık edebiyatı ve divan edebiyatı XIX. yüzyılın ikinci yarısında toplumdaki değişim ve gelişime paralel olarak gerileyip gelenekten uzaklaşmaya başlamıştır. Sultan Abdülaziz döneminde Bektaşî tekkelerinin tekrar açılmasıyla geçici bir gelişme göstermiş; fakat bu, eski sanat şekillerine dönmeye yetmemiştir. Büyük şehir merkezlerindeki âşık kahvelerinin yerini tutmaya çalışan semaî kahveleri, gelenekten kopmuş eski ortak özelliğini kaybederek dar bir çerçeveye seslenen bir zümre edebiyatı karakteri almaya başlayan âşık edebiyatının eski canlılığını kazanmasına yetmemiştir. (Artun, 2001: 41)

Batıda XVIII. yüzyılda ortaya çıkan ve tüm dünyayı sarsan Fransız İhtilali'nin etkileri XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğunda da kendini göstermeye başlamıştır. Bireyi ve toplumsal hayatı derinden etkileyen bu durum edebiyatta da kendini hissettirmiştir. Tanzimat'la birlikte aydın kesim arasından halk şiirine yönelik bir ilgi doğmuştur. Ziya Paşa

gerçek şiirimizin halk şiiri olduğunu vurgulamıştır ancak daha sonraları halk şairlerini aşağılayıcı sözlerle eleştirmiştir.

XIX.yüzyıl, âşık edebiyatının İstanbul'da saray ve konaklara girdiği bir dönem de olmuştur. Âşıkların yetişmesinde önemli bir yeri olan yeniçeri ocaklarını kaldıran 2. Mahmut âşıkları koruyarak saraya almıştır. 2. Mahmut'tan Abdülaziz'in son zamanlarına kadar düzenli teşkilatları ve esnaf loncalarına benzer loncaları vardı. Âşık fasıllarından hoşlanan 2. Mahmut, Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinden sonra şehir çevrelerinde âşıklar ve âşık edebiyatı önemini kaybetmeye başlamıştır. Saraylardaki âşıkların hükümet tarafından tayin edilen bir âşık kahyaları bulunurdu. Bazen hükümet bu âşıkları kendi propagandaları için kullanırdı. Diğer âşıklar ise belli kahvehanelerde toplanıp saz ve söz fasılları yaparlardı.(Artun, 2001:43)

XIX. yüzyılda, XVI. yüzyıldan beri gelişimini sürdüren âşık edebiyatı, önem kazanmıştır. Bir yandan klasik edebiyat içinde mahallileşme akımı artarken, diğer yandan halk şiiri klasik edebiyat etkisine girerek halktan ve halk zevkinden kopmaya başlamıştır. Âşık zümreleri oluşmuş, İmparatorluğun parçalanması, politik ve sosyal değişimler şiirin konusunu etkilemiştir. Bu yüzyılda en dikkati çeken olaylardan biri de âşık kolu adını verdiğimiz usta – çırak ilişkileridir. Âşıklık geleneğinde önemli rolleri olan âşık kollarının bu dönemde yer alması önemlidir. Bu kollar; 1) Emrah Kolu 2) Ruhsatî Kolu 3) Şenlik Kolu 4) Sümmani Kolu 5) Dertli Kolu 6) Huzurî Kolu 7) Derviş Muhammed Kolu'dur. Tekkelerin kurulduğu ve geliştiği şehir ortamlarında âşıkların, tekke ve medrese kültürüyle yoğrularak XIX. yüzyıl sonlarına kadar geleneksel tavırlarını sürdürdüklerini görülmektedir.(Artun, 2001:43)

Bu yüzyılda halk şairlerinin hemen hemen hepsi okur yazardır. Çıldırlı Âşık Şenlik, Bayburtlu Celali, Dadaloğlu, Dertli, Erzurumlu Emrah, Ruhsatî, Minhaci, Serdariî, Seyranî, Sümmanî, Tokatlı Nuri, Silleli Sururî gibi isimler bu dönemde karşımıza çıkan halk şairlerimizdendir.

III. ŞİİRLERİ TARANAN ÂŞIKLARIN BİYOGRAFİLERİ

ÂŞIK DERTLİ

Gerede, Şahanlar köyünde 1722'de doğmuştur. Çocukluğu çobanlık yapmakla geçen âşık, babası ölünce mallarına bucak âyânı Halil Ağa'nın el koyması üzerine köyünü terk eder. Anadolu'da kasaba kasaba dolaşarak geçimini sağlamaya çalışır. Saz çalmaktaki ustalığı, güzel sesi ve başarılı şiirleriyle sevilen bir âşık olarak Sivas, Zile, Amasya, Çankırı, Ankara gibi şerhlerde dolaşır. 1826'da İstanbul'da âşıkların devam ettiği kahvehanelerden birindeki muammayı çözerek ün kazanır.

ÂŞIK MESLEKİ

Asıl adı Bekir olup 1848'de Sivas'ın Kangal ilçesine bağlı Kertme(Mescitli) bucağında doğmuştur. 1930'da vefat etmiştir. Baba tarafından Muratoğulları olarak bilinir. Bölgenin usta âşıklarından Ruhsatî'nin çıraklarındanndır. Mahlasını ustası vermiştir.

ÂŞIK MİNHACI

Asıl adı Ali'dir. Tahminlere göre 1862'de Kangal'ın Deliktaş bucağında doğmuştur. 1899'da vefat etmiştir. Ünlü âşık Ruhsati'nin oğludur. Eğitim için medreseye devam etmiştir; ancak hastalanması, eşinin kendisini terk etmesi gibi sebeplerden çok genç yaşta vefat etmiştir.

ÂŞIK NOKSANÎ

Asıl adı Mehmet Turan Ünal olan Noksani, Sivas'ın merkez köylerinden Savcın'da 1917 yılında doğmuştur. Noksani üç kez evlenmiş ve hiç çocuğu olmadığı için kendisine Noksani mahlasını vermiştir. 1923-1926 yılları arasında köy medresesine gitmiş ve yeni harflerle okuma yazma öğrenmiştir.

ÂŞIK RUHSATI

1835 yılında Sivas'ın Kangal ilçesinin Deliktaş köyünde doğmuştur. 1911 yılında ise yine burada vefat etmiştir. Bir köy aşığı olan Ruhsati küçük yaşta öksüz ve yetim kalmıştır. İyi bir tahsil görmediği sanılmaktadır. Badeli tabir edilen âşıklardandır. Saz çalamayan Ruhsati döneminde birçok âşıkla karşılaşmıştır. Ancak kimlerle karşılaştığı bilinmemektedir.

ÂŞIK SEYRANI

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Develi(Everek)de doğmuştur. Asıl adı Mehmet'tir. Bir süre Halasiye Medresesine devam etmiştir. Bilinmeyen nedenlerden medrese eğitimini yarıda bırakmıştır. Devrinin sanat çevrelerinde yetiştiği sanılmaktadır.

ÂŞIK SÜMMÂNÎ

Samikale / Narman 1860 doğumludur. Asıl adı Hüseyin'dir. Sümmani'nin badeli bir âşık olduğu bilinmektedir. Sevgilisini aramak için bir seyahate çıkar ve diyar diyar dolaşır. Hastalanıp perişan bir halde köyüne döner. Döneminin ünlü âşıklarıyla karşılaşmıştır. 1972'den itibaren Narman'da aralıklarla "Sümmani Şenlikleri" düzenlenmektedir.

BAYBURTLU CELÂLÎ

Asıl adı Ahmet'tir. 1850 yılında Bayburt'un Pulur (Demirözü) ilçesinin Tahsını köyünde dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimi görmüştür. Çektiği sıkıntılar nedeniyle diyar diyar dolaşmıştır. 1915 yılında yine kendi köyünde vefat etmiştir.

ÇILDIRLI ÂŞIK ŞENLİK

Bazı araştırmacılara göre 1848; bazılarına göre ise 1850 yılında Karsın Çıldır ilçesinin Suhara kasabasında doğmuştur. Asıl adı Hasan'dır. Badeli bir âşık olarak karşımıza çıkmaktadır.

DADALOĞLU

Dadaloğlu'nun hayatı hakkındaki bilgiler tahminlere dayanmaktadır. Kaynakların çoğunda ise 1785 – 1790 doğum tarihi olarak gösterilmektedir. Türkmenlerin Avşar boyundandır. Konar göçer olması hayatı hakkında bilgi edinmemize engel olmuştur. Ölüm tarihi ile ilgili yine kesin bilgiler elimizde mevcut değildir.

ERZURUMLU EMRAH

Doğum tarihi bilinmeyen Erzurumlu Emrah, Erzurum'da bir süre öğrenim gördükten sonra Nakşibendi tarikatının Halidiye koluna mensup Mevlana Halid'e intisab etmiştir. Bu sahada bilgisini ve görgüsünü tamamladıktan sonra seyahate çıkmıştır. Sivas'ta uzun bir süre kaldıktan sonra Niksar'a gitmiş ve 1860'ta orada vefat etti.

ŞARKIŞLALI ÂŞİK SERDARI

1834 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Kendisine Hacı Emmi de denilmektedir. Canlı, coşkulu bir dilli sevgi şiirleri yazmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YERLEŞİM MERKEZLERİNE AİT BİLGİLER

I. KAPALI MEKANLAR

Şiirlerde geçen mekanlar genellikle Anadolu'ya özgü yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bazı şiirlerde yalılardan da bahsedilmektedir. Hemen hemen köy hayatının yaşandığı mekanlarla birlikte göçebe hayatına ait izler taşıyan mekanlardan da bahsedilmektedir.

barhan, barhana, barhâne Ev eşyası, eşya konulan yer, büyük kazan.

İleriye bastı bizi barhana

Ömrümün burcunu söktü tarhana

B.C. s.252

bâzâr (Far. is.) 1- Çarşı, pazar. 2- Pazarlık, alışveriş.

Her ne bâzâr ihsan ederse al getir açma

Gayri karışma

Deme bunun sonu kavga kandır

Yahşi yamandır

B.C. s.271

Elif aşk şehrinde açtı kapanı

Bazar elif nazar elif zâr elif

Â.Süm. s.164

beyt-i binâ Mahalli olarak cami anlamında kullanılmaktadır.

Ka'be-i üryanı beyt-i binâyı

İmaret etmeğe benzer bu gidiş

B.C. s.169

büthane (Far.b.is.) Puthane.

Aşkın derûnunda subh u şam çınlar

Sanki çan seslenir büthanelerden

Erz. E. s.102

dâr (Ar.is.) 1- Ev. 2- Yer. 3- Yurt.

Aşıklar çekilir zülfün dârına

Kıl kadar meyletmez dünya vârına

Erz. E. s.120

hân mân, hânımân, hanüman (Far.is) Ev, bark.

Hânümânın harâb etti çokların

Verdi her gönüle ziyan kaşların

Â.Drt. s.182

hayme-gâh (Ar.Far.b.is.) Çadır kurulan yer.

Emrahi dil Hakk'ın nazargahıdır

Lâ- mekân şehrinin hayme-gâhıdır

Erz.E. s.49

karye (Ar.is.) Köy.

Minhac'ım pek çok karyeler gezdim.

Nice bir dilberin vasfın yazdım

Â.Min s.74

Karye karye destanını yazsınlar

İlaç kabul etmez derde düşesin

Â.Ruh.s.417

konalga Göçebelerin göç sırasında kondukları sulu ve otlulu yer.

Alabel bahçesi güzel konalga

Açtı m'ola Ilıca'nın gülleri

Dad. s.73

payitaht (Far.is.) "Tahtın ayağı" Başşehir, başkent.

Açılmadı ikbalimiz bahtımız

Şen olsun İstanbul payitahtımız

Ş.S.s.63

sevâhil (Ar.is.) Yalılar, kıyıları.

Çoh gitmerem sevâhile arana

Dağlarınan avdetim var benim

Ç.Â.Ş. s.134

II. AÇIK MEKANLAR

A. Tabiat Unsurları İle İlgili Açık Mekanlar

Tûr Sinâ yarımadasında Tanrı'nın gördüğü ve Hz. Musa ile konuştuğu dağ.

Bî-hicâb tecelli eylese yârim

Kande olsam bana Tûr olur peyda

Erz.E.s.46

Gine gitti Gâvur Dağı boranı

Hançer vurup acarladın yaramı

Dad. s.84b

B. Yerleşim Birimleriyle İlgili Açık Mekanlar

Bu dönemde Erzurumlu Emrah, Dadaloğlu, Bayburtlu Celali ve Dertli'nin şiirlerinde Maçin, Çin, Horasan, Adana ve Üsküf, Arabistan, Gürcistan şehirlerinin adı geçmektedir. Ruhsati'inin şiirinde ise Sakaltutan köyünün adı geçmektedir.

Dağlır yüzünde zülfünün çini

Zelzeleye verir Çin'i Maçin'i

Erz. E. s.114

Bir zerren vermenem Arabistan'a

Bir zerren vermenem çöl Gürcistan'a

B. C. s. 132

Cüyuş-ı perçemin Bağdat ilinde

Ordu çekmiş Hoy'a Revan kolunda

B. C. s. 145

Hışma gelse leb ü dürr-i dendânı

Satmış Horasan'ı Hoy Dağıstan'ı

B.C. s.162

Gül sultanı Hüsrev-i gül geçti oturdu tahta

Üsküflü goncalar Hürmüz-tâcdâr

Â.Drt. s.198

Attım Avşar Bey'i yayanım lektir

Al kanım Adana'ya dökmem var benim
Dad.s.59

Sakaltutan'da do doğrultun râhı

Bir bela getirmem sere turnalar
Â.Ruh.s.435

Minhac bizar oldum öz diyarımdan

Hicret edeceğim Deliktaş'tan
Â.Min. s.41

Açılmadı ikbalimiz bahtımız

Şen olsun İstanbul payitahtımız
Ş.S.s.63

İKİNCİ BÖLÜM

ULAŞIM ARAÇLARI

Bu dönemde şiirlerde karşımıza çıkan ulaşım araçları genellikle deniz ulaşımını sağlayan taşıtlardır. Aşıklar şiirlerinde genellikle “aşk gemisi” tabiri şeklinde kullanırken Erzurumlu Emrah Nuh tufanına gönderme yaparak kullanmıştır.

Ruhsati'nin bir şiirinde ise demiryolu taşıtına rastlamaktayız. Bu dönemde şiirlerin coğrafi kaynaklarına bakıldığında Anadolu görülmektedir. Bununla birlikte Anadolu'da kullanılan kara yolu taşıtlarına rastlamak mümkün olmamaktadır. Genellikle deniz taşımacılığı ve demir yolu taşımacılığı şiirlerde geçmektedir.

sefine (Ar.is.) Gemi, vapur.

Sefinemiz sâhil bahrı dolaştı

Ledünnî şehrine revânımız var

B.C. s.160

Yapıldı sefine emroldu tufân

Nuh ile beraber tufânda idim

Erz.E. s.91

Sefînen sekine yazar

Tarihin de izhâreler

Â.Süm. s.266

Aşkın sefinesin var ummana sal

Eğer gavvas isen derununa dal

Â.Ruh. s.335

Sağlı sollu rakib bağladı tabur

Dalgalandı gönül yürüdü vapur

Â. Mes. s. 50

fülk (Ar.is.) Gemi, sandal, kayak.

Vücutum fülkünü girdâba saldı

Tende yer komadı bir birin aldı.

Erz. E. s.78

Yelkenim kırıldı deryaya daldım

İsmi ananlar seni arıyor

Â. Mes. s. 47

şimendifer (Far.is.) Demiryolu katarı, tren.

Şimendifer gemi Samsun elinde

Araba istiyor Sivas yolunda

Â.Ruh.s.45

zevrâk (Ar.is.) 1- Çiçek testisi, çiçek kadehi. 2- Kayık, sandal. 3- Şişe.

Kalktı zevrakımız aşkın gölünden

Bir yana varması güç oldu gitti

B.C. s.134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MESLEK GRUPLARI

XIX. yüzyılda halk şiirlerinde görülen meslekler dülger, celeb, bağban, gavvas, sayyad, müsellim, naib, poşa, paseban, nöker, debbak, kalfatçı, tablakar, kazaz, neccar vb. şeklinde geçmektedir.

Şiirlerde genellikle zanaat işlerinden bahsedilmektedir. O dönemde devlet işlerinde çalışanlardan bahsedilmemektedir. Kırsal kesimde sıkça rastlanabilen meslek gruplarından söz edilmektedir.

bâğbân, bâğıbân, bağvan bahbân (Far.b.is.) Bahçıvan , bağcı.

Yenile bir bağa bağban oldum

Lebi sükker yanakları al çalar

Â. Ruh. s.432

Çağrışır bülbüller gelmiyor bâğbân

Hoyrat dost bağından gül aldı gitti

Erz. E. s.80

celeb (Ar. is.) Koyun, keçi, sığır gibi kesilecek hayvanların ticaretini yapan kimse.

Mehmet Musdo bir çift celeb

Püsküllü boynunda kelep

Ş.S. s.52

şahne (Ar.is.) 1- İnzibad memuru, emniyet memuru. 2- Harmanlara nezaret eden kimse.

Canının acısından şahnaya çatar

Keskenerek yaba ölçer irecber
Ş.S. s.75

dülger (Far.is.) Marangoz.

Canbaz dilberinin gördüm boyunu

Dülger dilberinin aldım huyunu
B.C. s.258

sayyad (Ar.is.) Avcı

Bir gün ecel sayyadına düşersin

Can alıcı Azrail'de burada ha
Â.Min. s.43

gavvâs (Ar.is.) Dalgıç, herhangi bir iş için denizin dibine inen kişi.

Aşkın sefinesin var ummana sal

Eğer gavvas isen derununa dal
Â.Ruh. s.335

Bir şem'a ki yakacak, pervanesiz kalır mı

Gavvâs olan bu bahre dür-dânesiz kalır mı
Â. Drt. s.135

halâik, halâyık (Ar.is.) 1- Mahluklar, yaratıklar, insanlar. 2- Halayık, satın alınan kadın hizmetçi.

Derdine düşeli değilim ayık

Yakışır payına on beş halâyık
Â.Ruh. s.527

müsellim (Ar.s.) Vaktiyle mülkiye kaymakamlarına ve nahiye müdürlerine verilen unvan.

Hayli müsellimin çok vezirlerin

Sayesinde bir Dertli'lik kazandım

Â. Drt. s.176

naîb (Ar.s.) Kadı, şeriat hükümlerine göre yetki veren hakim.

Doğru söylemiyor naib

Herkes zamneye talib

Â. Ruh. s.430

poşa 1- Geçimini musikiden sağlayan etnik grup. 2- Çingene.

Şeytanlıkta yoktur dengin

Poşasın Seyit Efendi

Â.Ruh.s.295

Pîr bâdesi değil poşa sakızı

Ben tanırım irşâd olan ağzı

B.C.s.135

pasebân (Far.b.is.) Gece bekçisi.

Kör İbiş pasebân kapıda dursun

İleri gelenin dizine vursun

Â.Ruh.s.514

sail (Ar.s.) 1- Sual eden, soran. 2- Dilenci.

Emirlere sail idim

Ben bu işe mail idim

Â.Ruh. s.230

Gâhi sail gibi düştüm yollarda

Gâhi Mecnun gibi kaldım çöllerde

A.Drt. s.176

nöker Hizmetkar

Bu ne sevda peri-peyker

Beni kıldın sana nöker

B. C. s.222

debbak (Ar.is.) Tabak serpici, deri terbiye eden kimse.

Debbak, dilberi çalışır gölde

Sokak sokak gezer arar sermâye

B.C. s.258

kalfatçı Kalafatçı, gemiyi ziftleyen.

Kalfatçı dilberin ziftle oyunu

İşledikçe üst baş döner muşambaya

B.C. s.258

kazzâz (Ar.is.) İpekçi, ipek işleyen, ipek satan.

Terzi dilberine alındı canım

Kazzâz dilberine arttı figanım

B. C. s.257

tablakâr (T.Far.b.is) Yemek yenirken iş gören hizmetçi.

Şekerci dilberi olur edâlı

Tablakârları var çıkar sahraya

B.C.s.259

Koltukçu dilberi yalanda mâhir

Papuşçu dilberi akranı nâdir

B. C. s.258

tahsildar (Ar.Far.b.is) Vergi toplayan kimse, vergici.

Tahsildarla çıkmış köyleri gezer

Elinde kamçısı fakiri ezer

Ş. S. s.62

şehriban (Far.b.is.) Şehre bakan, şehir bekçisi.

Üç beş halayık orada el bağlar

Baş hizmetçi şehribana düşüptür

Â.Süm.s.156

derban (Far.b.is.) Kapıcı, kapıya bakan.

Dahi mestur iken ol sırr-ı settar

Anın dergahında derbanda idim

Erz. E. s.92

Ruhsati olmuştu derban

Şükür zuhur etti kervan

Â. Ruh. s.287

harrât (Ar.s.) Çıkrıkçı, doğramacı.

Bir resmi harrât misâli vuraram haddeye men

Kelâmı kadim içinde ayetten cevherim var

Ç.Â.Ş. s.121

mir-liva (*Far.Ar.b.is.*) Tuğgeneral.

Sevda seraskeridir gam mirliva

Ferman alır yüzbin Süleymanlara

Erz. E. s.49

neccar (*Ar.is.*)Marangoz.

Sen bir zâlim neccar isen

Baltan bende sınar isen

Â.S. s.226

reñber (*Far.is.*) Çiftçi

Sefil ireñberin tebdili şaştı

Borç kemalin buldu boynundan aştı

Ş.S.s.81

Canının acısından şahnaya çatar

Keskenerek yaba ölçer irecber

Ş.S. s.75

Şimdi reñberlikte karar eyledik

Nefsi emareden firar eyledik

Â. Mes. s. 29

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜZİK VE EĞLENCE İLE İLGİLİ ÖĞELER

I. MÜZİK ALETLERİ

Müzik eğlence hayatının vazgeçilmez unsurudur. Divan edebiyatına Türklerin katmış olduğu şarkı nazım biçimiyle de bu durum kendini sosyal hayatımızda belirgin hale getirmiştir. Bu dönemde karşımıza çıkan müzik aletleri cura, santur, rebab gibi sazlardır.

cura (is.) Tezene ile çalınan iki veya üç telli halk sazi.

Alaydım da cura sazım dizime

Çekseydim sürmeler ala gözüne
Dad. s.69

Sümmani sazını çalar curadan

Yiğit olan seçer akı karadan
Â. Süm. s.282

rebâb (Ar.is.) Gövdesi Hindistan cevizi kabuğundan yapılmış bir çeşit kemençe.

Bu rebab şeytanı cinden çıkarır

Ateş şöyle dursun tütün azabı
Â.S.s.177

santur (Far.is.) Kanuna benzeyen tokmaklarla çalınan bir tür telli çalgı.

Çalgıcı getirse ederler rağbet

Saz ile santura itibar şimdi
Â.Ruh. s.293

tabl (Ar. is.) Davul.

Terk ettik arı namusu

Bulalım tablına kuzu

Â. Süm. s. 191

II. EĞLENCE ve İÇKİ MECLİSLERİ

İçki meclisleri âşığın sıkça gittiği bir mekandır. Âşığın bir bakıma ibadethanesi olarak karşımıza çıkar. Dertlerini, sevinçlerini yaşadığı en güzel mekan olarak nitelendirilir. Eğlence yeri olarak âşığın uğrak yeridir. Yaz aylarında da bahçelerde kurulan içki meclisleri sevgilinin özlemle beklenildiği yer olarak bilinmektedir. Divan şiirinde de içki meclisleri sık sık işlenen konulardır. Bade, saki, kadeh gibi sözcükler hem divan şiirinde hem halk şiirinde karşımıza çıkmaktadır. Bazı âşıklarda ise içki meclisleri tasavvufi anlamda kullanılmıştır. Meyhane, tekkeyi; saki, mürşidi, âşık ,müridi temsil edilerek verilmektedir.

bâde (Far.is.) Şarap, içki.

Saki nöbet gözle, cam-ı mey doldur

Bâdedir yandıran aşk ocağını

Â. Drt. s.170

Dehilde ne güldüm ne murad aldım

Hemen bâde gibi doldum boşaldım

Erz. E. s.47

piyâle (Far. is.) Kadeh, şarap bardağı.

Sakî bir piyâle sun kerem eyle

Düşürdün mahmû-ı muhabbet beni

Erz. E. s.78

sâki (Ar.s.) 1- Su veren, su dağıtan 2- Kadeh, içki sunan.

Sâki nöbet gözle câm-ı mey doldur

Bâdedir yandıran aşk ocağını

Â.Drt. s.170

Saki bir piyâle sun kerem eyle

Düşürdün mahmur-ı muhabbet beni

Erz.E. s.78

Saki başın için bir çare yetir

Ateş aldı yüreğimde yangın var

Â. Mes. s. 51

nedîm (Ar.is.) Meclisi arkadaş, sohbet arkadaşı.

Padişah-ı aşka olalı nedim

Çile-hâne oldu mesken-i kadim

Â.S. s.103

mey (Far.is.) Şarap.

Emrah içtiğin meyler sem oldu

El sitemi yarelere em oldu

Erz. E. s.47

şarâb-ı engür Üzüm şarabı.

Sâkî bana doldur şarab-ı engür getir

Bir kadeh verip bitirdim mi tekrar getir

B.C. s.266

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAĞLIK BİLGİLERİ

Bu döneme ait sağlıkla ilgili unsurlar hemen hemen divan şiirindekilerle benzerlik göstermektedir. Sevgilinin derdin hastalanma söz konusudur ve bu hastalıkların dermanı yine sevgilinin elindedir. Bunu yanında bazı rahatsızlıkların da adı geçmektedir. Genellikle ateşli hastalıklardan ve nöbet geçirmeye neden olan rahatsızlıklardan bahsedilmektedir.

bîmâre (Far. s.) Hasta.

Devâsız dertlerin dermânı sende

Gelen bîmâreye al ver devâlar

B.C. s.210

dâr-üş-şifâ (Ar.b.is.) Şifâ yurdu, sağlık yurdu.

Bir dâruşşifadan boşanmış gibi

Sürüyüp zenciri hayli dolandım

Â.Drt. s.176

hazık (Ar.s.) İşinin ehli, usta, eli uz (en çok doktorlar için kullanılır).

Yürekteki olan derde hazık lokman neylesin

Kendi verdiği yarayı kendisi emler yine

Â.Ruh. s.25

betire Bir göz hastalığı.

Ela gözlerine çöksün betire

Sen sildikçe Mevlâm derdin artıra

Â. Min. s.35

sıtma tutmak Ateş ve ter nöbetleriyle titremeye başlamak.

Altı ay yedi yıl ısıtma tutsun

Daha derdim az diyesin Ağğelin

Â.Min. s.35

sayrı (s.ve is.) Hasta.

Şın şifa olmazsa senden şefaaf

Sad sayrı gönlümüz bulmaz ifakat

Â.Min. s.45

Lokman (Ar.is.) Davut peygamberle çağdaş olduğu söylenen, hekimlikle ün yapmış, Kur'an'da adı geçen kişi. Yaşadığına dair belgelere dayalı bir bilgi yoktur. Halk inanışında hekimlerin piri sayılır.

Dostum lokman hekim olsa

Sarsam yarayı yarayı

Erz.E.s.67

Lokman da bulamaz çare bu derde

Gam yüklettik biz taylayı taylayı

Â. Mes. s. 26

frenk 1- Osmanlılar'ın Avrupalılara özellikle Fransızlara verdikleri ad. 2- tıp. Genellikle cinsel yolla bulaşan, tedavi edilmezse inme, körlük, delilik gibi sonuçlara kadar varan, dôle de geçerek vücutça ve akılca sakat bir soyun yetişmesine yol açan hastalık.

Frenk illetine olsun müptelâ

Ağzından burnundan gitmesin belâ

Â.Min s.50

hummâ (Ar.is.) 1- Ateşli hastalık. 2- Nöbet. 3- Sıtma.

Çobana yöneldim kanadım açtı

Pervazı telliyi hummada gördüm

Â.Süm. s.235

sağalmak, sağaltmak Hastalıktan kurtulmak, sağlığa kavuşmak.

Benim yazım bilmem ak mı kara mı

Hiçbir tabib sağaldamaz yaramı

Â.Süm. s.279

alîl (Ar.s.) 1- Kör. 2- Sakat. 3- Hasta.

Aşığım maşuğum Cebbar-ı Celil

Bu hali ne bilsin didesi alîl

Â. Süm. s.202

İki gözün birden olsunda alil

Ellerin koynunda gez melil melil

Erz. E. s.103

ALTINCI BÖLÜM

TOPLUMSAL YAŞAMA AİT BAZI GELENEKLER İLE İNANIŞLAR VE RİTÜELLER

I. DİN – TASAVVUF VE TEKKELER

Dönemin âşıklarının şiirlerinin çoğunda din önemli bir yer tutmaktadır ve tasavvufi unsurlar belirgin şekildedir. Bazı tasavvufi terimler kullanılarak benzetmeler de yapılmıştır. Dini motiflerin sıkça yer aldığı şiirler vardır. Dertli , Ruhsati, Bayburtlu Celali'de tasavvuf yoğun olarak belirgindir. Bektaşî, Nakşibendi ve Rûfai tarikatlarının isimleri zikredilmektedir.

nüşa-i kübrâ Tasavvufta insan.

Gâhi nazârgâh-ı beyt-i binâdan

Nüşa-i kübrâdan sun-i Hudâ'dan

B.C. s.176

bezm-i elest tas. Allahın ruhları yaratıp “ben sizin Rabbiniz değil miyim” dediği an.

Elestü bezminde künh-i zâtında

Pür-nur cemâine vurgunum hocam

B.C. s.201

levh-i mahfuz Allah tarafından takdir edilen şeylerin yazılı bulunduğu manevi levha; ilm-i lâhi.

Yazılmıştır levh u mahfûzda ezel

Güz ayları geldi döktüler gazel

Â.Ruh.s. 329

inâbet, inâbe (Ar.is.) Bir mürşide başvurup tarikata girme.

Tarik-i Nakşi'den alıp inabet

Arayıp derdine dermana yetiş

Â.Ruh. s.511

rûfai (Ar.is.) Rifai tekkesinden olan kimse.

Bir münevver devran gördüm

Rûfailer tekkesinde

Â.Ruh.s.241

Tarfetü'l-ayn içre gezdik biz cihanı serteser

Gahi yağmur gahi dolu Nil gibi Bektaşî'yiz

Â. Ruh. s. 541

meygede-i aşıkan Aşıkların bulunduğu meyhane, aşıklar meyhanesi.

mürşid (Ar.s.) 1- İrşad eden, doğru yolu gösteren, kılavuz. 2- Tarikat piri, şeyhi. 3- Gafletten uyandıran.

mey-füruş (Far.b.s.) Şarap satan, şarapçı; meyhaneci.

Mürşidimiz mey-füruş kuy-i mugan bekleriz

Meygede-i âşıkan mestânesiz kalır mı

Â. Drt. s.135

çarh-ı gerdun Feleğin çarkı.

İdrak ermez sana ey çarh-ı gerdun

Her dem aduları ayaklandırdın.

Â.Min. s.61

fenâ-fillâh (Ar.tas.) Allah'ın varlığı içinde yok olma.

Fenâ-fillâh olup buldum bekâyı

OI makamda giydim tac ü abâyı
Erz. E. s.87

“Enel-Hak” sırrını aldım mürşitten

Manhu kaseknâ'dan hem mücelliden
B.C. s.194

bade-nûş (Far.b.s.) Şarap içen.

Bade-nûş eyledim kırklar ceminden

Sermest oldum yedilerin deminden
Erz. E. s.87

II. ALLAH – PEYGAMBERLER VE DÖRT HALİFE

Allah'ın çeşitli isimleri ve sıfatları şiirlerde sıkça yer almaktadır. Yaratıcılığı, bağışlayıcılığı ve yüceliği Allah'ın isimleri zikredilmektedir. Bayburtlu Celali'de Ermenice kökenli bir sözcüğün geçtiği de görülmektedir.

Peygamberler de şiirlerde yer almaktadır. Hz. Muhammed'in sıfatları ve kendisine ithaf edilen benzetmeler de şiirlerde yerini almaktadır. Ayrıca diğer peygamberlerin isimleri de zikredilmektedir. Dört halife anılır ancak en çok Hz. Ali'ye atıflarda bulunmaktadır. Ruhsati'de, Bayburtlu Celali'de ve Sümmani'de Hz. Ali'nin vasıflarından bahseden benzetmeler kullanıldığı görülmektedir.

perverdigâr (Far.b.s.) Besleyici terbiye edici, rızıklandırıcı Allah.

Ne idi kusurum ey Perverdigâr

Gece gündüz oldu işim ah u zar

Â.N.s.29

Seni ismarladım Pervardigâre

Meskenin cehennem yerin nâr olsun

Erz. E. s.108

asvas Ermenice Allah.

Kalos'un fıkrası buldu nihayet

Yüz bin Asvas dedi kıldı şikayet

B. C. s.246

girdigâr-girdgâr Yaratıcı, yaratan.

Allah Ey Dertli medheyle fasl-ı baharı

Cihâne bir zinet verdi Girdigâr

Â.Drt. s.198

nakkaş-ı ezel Allah.

Kaşların nakşeden nakkâş-ı ezel

Peygârlar döndürmüş endâze yazmış

Â.Drt. s.192

Bârî (Ar.h.is.)Yaratan, yaratıcı, Allah.

Şiddet-i şitâdan çok çektik zâri

Hele bihamdüllâh kurtardı Bâri

Â.Drt. s.198

Öğmüş de yaratmış hep Bâri ol zâd

Böyle güzellikte yoktur peri-zâd

Erz. E. s.146

lem-yezel (Ar.b.s.) Zeval bulmaz, baki, kalıcı. (Allah'ın sıfatlarındandır).

Tedbir-i Hüdâ lemyezel

Takdirini bozar imiş

Â.Ruh.s.509

Öğmüş de taratmış seni lem-yezel

Hâsılı sen gibi dürdane güzel

Erz.E.s.115

fâtiḥ-ül ebvâb (Ar.is.tam) Kapıların açıcısı; Tanrı.

Bir kapı kaparsa açar bin kapu

Fâtiḥ-ül ebvâbtır Allah efendi.

Erz. E.s.71

ism-i gafûr Bağışlayan (Allah) 'ın adı.

Sarıl ism –i gafûruna

Dayan Allah de Allah de

Â.Ruh. s.238

kayyûm (Ar.is.) Allah.

Derim ya Kayyûm ya Hay

Bin birdir ismini var say

Â.Ruh. s.237

mabûd (Ar.is.) Allah (tapınılan).

Gel oda secde gıl gulun olum men

Bize yardım etsin Mabud'umuz nar

Ç. Â. Ş. s.215

zülcelâl (Ar.h.is.) Celâl, ululuk sahibi olan Allah.

Gayın gayyum gedir zülcelâlisan

Fe vechi hükmünü sürdün rabbim
Ç.Â.Ş. s.207

Rahmet ile yad edene rahmet etsin Zülcelâl

Zükûr u nas sagîr kebir haneme olsun helal
Â.Ruh. s.333

mefhâr-ı Âlem Hz. Peygamber'in sıfatlarından biridir. "kainatın, kendisiyle iftihar ettiği" demektir.

Yolum hak erkânım mefhâr-ı Âlem

Hak'tan haberdârı buldum bu yolda
Â. S. s.54

seyyid-i kevneyn (iki cihanın efendisi) Hz.Muhammed.

Habib-i Kibraya seyyid-i kevneyn

Geldi bu cihana beşaret ile
Â.N. s.69

sultan-ı kevneyn İki cihanın sultanı, Hz. Peygamber.

Sutan-ı kevneyne inen hüccetten

Altı bin mizanın darası geldi
B.C. s.217

dürr-i yektâ Tek, eşi olmayan inci; nur-ı Muhammedî.

Pertev-i kudretin ey dürr-i yektâ

Kelâm-ı gevherin bahâlı derler
B.C. s. 156

levlak (Ar.is.) Bir kudsi hadisten alınmış olup Hz. Muhammed'e hitaptır.

Şanında "Levlak" denildi hamd olsun Yezdan'ıma

Ahmed u Mehmed u Muhammed Mustafa sultanıma
Â.Ruh.s.211

Mustafa nurundan oldu kevkeb ile asüman

Mustafa nurundan oldu sems ile mah-ı taban
Â. Ruh. s.212

fahr-ı âlem Hz. Muhammed.

Hak kitabında buyurdu Fahr-ı Alem çün senin

"Lafe ta illa ala" şems-i dırahşanım Ali
Â.Ruh.s.297

Yüzünde var Yusuf Kenan nişanı

Gören üftadeler kılar figanı
Â.Ruh. s.414

Kimi "illa" kimi "lâ" da gezende

Hazret –i Adem'in sırrında idim
B.C. s. 150

Nuh ile beraber Tufan'a girdim

Mûsa Kelimullah Tûrundan indim
B. C. S. 150

Çarh-ı devran Süleymân'a döne mi

Ayrılık okları deldi sinemi
B. C. S. 151

haydar-ı kerrâr Döne döne hamle eden, saldıran. (Hz. Ali'nin vasıflarındandır.)

Aybolaydı kestirirdi Haydar-ı Kerrâr'ımız

Hacı Bektaş'tan doğrulttuk kafi biz Bektaşî'yiz
Â.Ruh. s.542

Şehr-i ilmin babı sensin ya Aliyü'l-Murtaza

Ma'riyet mirat-ı hüsnün mah-ı tabanım Ali
Â. Ruh. s.297

Her yiğit çekemez benim yayımı

Âvâzım Haydar-ı Kerrâr'a gitti
B.C. s.191

haydar-ı şiridâr Hz. Ali veya Hz. Ali'ye benzeyen kamil insan.

Bu asrın Haydar-ı şiridâridir

Halayık hışmından haşyet ederler
B.C. s.142

şir-i Yezdan Allah'ın aslanı (Hz. Ali).

Şir-i Yezdan dedi Hazret Hûda

Kaydoldu ta ezel künyede Ali
Â.Süm.s.247

yâr-ı gâr (Mağara dostu) Hicret esnasında Hz. Muhammed'e mağarada arkadaşlık etmiş olan Hz.Ebubekir.

Âşık olan tanır yâr-ı gârını

Yâr bâbına bağla ihtiyarını
Â.Süm.s.163

çâr-yâr (Far. b.s.) Dört dost, dört halife.

Beş vakitte yad ederim çâr-yâr ashabımı

Ebubekir Ömer Ali Osman'ıma olsun helal
Â. Ruh. s.333

Çerağı nur mescidi nur mihrabı minberi nur

Ebubekir Ömer Osman Haydar-ı İmam gibi
Â. Ruh. s.281

aşere-i mübeşşer Cennetlik oldukları sağlıklarında kendilerine peygamberimiz tarafından müjdelenen 10 zat.

Aşere-i mübeşşer kanlı donları ile

Defneyledi peygamber cennet-a'la yerleri
Â. Ruh. s.307

III. KUTSAL KİTAPLAR – AYETLER – MELEKLER

Şiirlerde kutsal kitap olarak Kuran'dan bahsedilmektedir. Tevrat ve Zebur'un da adı geçmektedir. Ayetlerden alıntılar yapılmaktadır. Ayrıca melekler de anılmaktadır.

İhlas-ı şerifle eyle devamı

Oku tecvit üzre Kur'an'a yetiş
Â.Ruh. s. 511

Bini Tevrat'ta beyandır

Bini Zebur'da âyândır
Â.Süm. s.181

Milletler muhtelif müttehid olmaz

Tevrat Zebur İncil Kur'an var iken
Â. S. s.146

seb'a-i mesâni Tekrarlanan yedi âyet.

Fatiha süresi Seb'ül-mesâni'de sun'ü etvarın

Saadet ahteri meh-rü gözlerin
Â.Drt. s.186

azâzil (Ar. b. is.) İblisin melek bulunduğu sıradaki esas adı

Birinci aşıkam ol menden adı

Azazil cengine kasedetti sefer
Ç.Â. Ş. s.83

Cebrail Hz. Muhammed'e vahiy getiren melektir.

Ay der ki Hakk'ın fermânı geldi

Cebrail kanadıyla alnımı sildi
B. C. s. 107

Çalsın ister sûrunu İsrafil ister çalması

Haşr ü neşr oldu bana göre kıyamettir bugün
B. C. s. 129

Azrail gelende verir mi mehli

Dünyayı demişler virane şekli
B. C. s.202

kirâm-ün-kâtibîn İşlenen günah ve sevapları yazmakla görevli olan melekler.

Revâ kıl hacetin ey Hızr-ı nâzır

Kirâmen kâtibin beyâza çekti
B.C. s.145

küntü kenz “Ben bir hazineyim” anlamındadır. Tasavvuf ehli bu sözü kutsî hadis olarak kabul etmektedir.

“Küntü kenz” bunda mahfi nümâyan

Sıfatın zatullah olmakla ayân
Â.S. s.168

zebânî (Ar.is.) Cehennemlikleri cehenneme atmaya memur edilen melek.

Hemen muhtaç olsun bir kana çula

Zebaniler sürsün onu nirana

Â. Min s.50

Götürüp de kabristana konanda
Gelir münkir nekir cevaba yarın

Â. Ruh. s.395

IV. CENNET – CEHENNEM

behişt, bihişt (Far.is.) Cennet, uçmak.

Hangi renktenidi Bihîşt adası

Ara ki bulasın usta Şenlik’i

Ç.Â.Ş. s.109

ab-ı kevser Cennetteki sulardan biri.

Hamdülillah ağ karadan seçilmiş

Leblerinden ab-ı Kevser içilmiş.

Â. Min. s.63

cinân (Ar. is.) Cennetler, uçmaklar , bahçeler.

Arş u Kürs ü Levh ü Kalem cinânı

Yetmiş bin perdedir Seb_a'l- Mesâni.

B.C. s.217

Mustafa olmaz mı gönül mir_atı

Âdem sâfi ile cinanda idim.

Erz. E. s.91

nirân (*Ar.is.*) Cehennem, tamu; ateş.

Hemen muhtaç olsun bir kana çula

Zebaniler sürsün onu nirana

Â. Min s.50

Adil kullarına verip rahmeti

Zalimi nirana sürececek Allah

Â.Ruh.262

V. ÇEŞİTLİ İNANIŞLAR

Halkın inanışları arasında kum falına bakmak görülmektedir. Muska ve hamayıl gibi kutsal nesnelere de insanları koruduğu inancı yaygındır.

remil (*Ar.is.*) 1- Kum. 2- Bir takım nokta ve çizgilerle kayıptan haber verme dolandırıcılığı.

İlim remilinden hülyâ-yı remmâl

Noktasın hane-i mâle uğratır

Â.S. s.177

Babam tertif düzdü koştı yollara

Remil ata ata düştük çöllere

Ç.Â.Ş. s.397

Bahtıma bir remil attım

Baktım ki hep sıfır sıfır

Â.Ruh.s.473

yıldız akmak Talihi ters dönmek. İnanca göre her insanın doğduğu anda gökte bir yıldızı olur. Bu yıldız onun mizacını belirler. Bu yıldızın durumlarına göre kişi hayatında farklı hallere girer. Yıldız parlaksa hayatında parlak bir döneme ya da yıldızın diğer gök cisimleriyle oluşan durumları farklı hallere rast gelir. Burada yıldız akmak defteri dürülmek deyimiyle birlikte kullanılarak hayatın sona erdiği yani yıldızın gökteki yerinden akıp kaybolduğu vurgulanmaktadır.

Arz-ı hâlim Celâli'ye bildirin

Yıldız aktı defterimiz dürüldü
B.C.s.196

hamâyıl (Ar.is.) Muska.

Eskiden gümüş veya meşin bir mahfazanın içine konularak boyunda taşınan bir çeşit muskadır.özellikle nazar için takılan hamailler şiirlere sıkça söz konusu olmuştur. Sevgilinin saçı boynuna düştüğünden saçlar da hamaile benzetilir.

Yavuz göze uğrar deyü ol tıfl-ı nevresi

Simli hamâyıl takmış ninesi yakasına
Â.Drt. s.133

YEDİNCİ BÖLÜM

MİMARİ VE ÖZELLİKLERİ

Şiirlerde karşımıza çıkan yapılar genellikle kırsal kesimde kullanılan malzemelerle inşa edilendir. Evler, hanlar, camiler en çok bahsi geçen mimari özelliği zikredilebilen yerler arasındadır. Döneme ait yüksek mimari özellikleri biline yerler görülmemekle birlikte bu konuyla ilgili pek sık verilere de rastlanılmamaktadır.

pöhrenk Toprak su borusu.

Çınar sana arka verip oturan

Pöhrenk ile suların getiren

Dad.s.84

kerpiç (is.) Duvar örmekte kullanmak için kalıplara dökülüp güneşte kurutulmuş saman ve balçık karışımı ilkel tuğla.

Bir bina aslından olmazsa kayım

Çürük kerpiç ile him olmaz imiş

Â.Min s.30

kal'a (Ar.is.) Hisar, kale.

Düşmanın gürzüne kal'adır sinem

Vuran vursun sınayanlar sınısın

B. C. s.209

Uğradım bir lâ mekana

Kal'adan bir kal'a gördüm

Â.Süm s.175

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MUTFAK KÜLTÜRÜ

Yiyecek ve içecekler çok çeşitlidir. Hemen hemen her yöreye ait bir yemek şiirlerde geçmektedir. Kebap olarak karşımıza çıkan biryan (büryan) bazı şiirlerde ortak olarak kullanılmaktadır. Ancak Anadolu kültürüne rağmen et ve etli yemeklere daha az rastlamaktayız. Yöresel yemekler zikredilmektedir. Tatlılar, reçeller ve yemek isimleri farklılık göstermektedir. İçeceklerden de üzüm şarabı veya şıra şiirlerde yer alır.

büryân, biryân (Far. is.) Tandırda susuz pişirilen kebab.

Kuzu büryân ile baharlı aşlar

Bir anda hâk le yeksâna gitti

B.C. s.241

Şem'i visâline pervâne gibi

Yakıp ciğerimi biryân edersin

Erz. E. s.104

Sen yersin bal ve helva kuzu büryânı leziz

Bende yerim arpa nanı lezzetinden banane

Â. Ruh. s.251

fağfur (Far.is.) Porselenden yapılan kap.

Gamzesi fincandır fağfurlar gibi

Sultandır sevdiğim cümle hubana

Â.Ruh. s.226

kaygana Yağda pişirilmiş yumurta.

Gelir yanımıza İsa gülleri

Kimi yağ getirir kimi kaygana

Â. Ruh. s.252

keş Tuzlanmış ve kurutulmuş yoğurt.

Ruhsat'ın çökmeden çürük binası

Ne keşi bulunur ne tarhanası

Â.Ruh.s.213

zağbal Kara kovan balı.

Bismillah okundu ince taâma

Zağbal kuru kaymak durdu selâma

B.C s.251

kurutlu haşıl Yoğurt ve ayran süzmesinin kuru su ile buğday kabaca çekilerek yapılır. Haşıl süt ve yağ ile yenir. Süt ve yağ birleştğinde adına durna gözü derler.

Tel helvası bize hancer kuşandı

Kurutlu haşılı kalkan eyledik

B.C. s.251

boranı Pancar ve ıspanakla yapılan, üzerine terbiyelenmiş yoğurt dökülüp yenen yemek.

İmansız boranı dinsiz lahana

El-aman elinden feryâd eyledik

B.C. s.252

kokoç reçeli Kuşburnu reçeli.

emül dolması İnce bulgur, un, soğan, sarımsak ve yoğurt ile hazırlanan bir çeşit yemek.

Erişte çorbası kadı lokması

Kokoç reçeliyle emül dolması.

B.C. s.252

kalacoş Kelecoş da denilen ufak ve bayat ekmeklerin üzerine kurut ezilip, üzerine kavurma ile pişmiş mercimek ve yağ dökülerek yenen bir yemektir.

Yumurtada der ki benim başçavuş

Kurutlu kalaçoş önümden savuş

B.C. s.252

kartol yahnisi Patates yahnisi.

Kartol yahnisi de boynunu burar

Mercimek galacoş sofraya sürer

B.C. s.253

lobiya, lobiye Yeşil fasulye.

Ander lobiya da kendini kurar

Nice kişileri tulhan eyledik

B.C.s.253

kavut Buğdayın kavrulup öğütülmesiyle elde edilen yiyecek.

Kara kavut der ki Mevlâ kerimdir

Nice dişsizleri mihmân eyledik

B.C. s.252

kaysefe Kayısından yapılan bir tür tatlı.

Dut soyma kaysefe hele neyse

Kabak bin nâz ile girdi meclise

B. C. s.253

ziran Yufkadan yapılan yoğurtlu yemek.

Ziran der ki söz başına gelince

Benim kır serdarı köy köşesinde

B.C. s.253

kesmük ekmeği Buğday, arpa, çavdar unu karıştırılarak yapılan ekmek.

Üç kot arpa beş kot çavdar ekerdik

Kesmük ekmeğine hasret çekerdik

B. C. s.140

şarâb-ı engür Üzüm şarabı.

Sâkî bana doldur şarab-ı engür getir

Bir kadeh verip bitirdim mi tekrar getir

B.C. s.266

DOKUZUNCU BÖLÜM

GIYİM KUŞAMA AİT BİLGİLER

Genellikle süslü kumaşlardan, atlaslardan ve ibrişimlerden bahsedilmektedir. Kaftanlar, işlemeli kumaşlardan oluşan çeşitli giyecekler şiirlerde geçmektedir. Günlük hayatta giyecek olarak damen, kolan, nikap, fes, çorap karşımıza çıkmaktadır.

börk (is.) Genellikle hayvan postundan yapılan başlık.

Anadan doğanda kürkün var mıydı

Üryan gelmedin mi börkün var mıydı

Â.Ruh. s.296

câme (Far. is.) Elbise, çamaşır.

Ak ellere elvan kına yakarak

Mah yüzüne siyah câme çekerek.

Â.Ruh. s.217

çeyman Kıl ve yün dokuması yamçı, kepenek.

Mor mavi çeymanı siyah çalmalı

Yanında yavrusu güzel keklğin

Erz. E. s.106

dâmen, dâmân (Far.is.) Etek.

Yürü bir mürşidin tut dâmeni

Anlar nice zâğı şeydâ ederler

Erz. E . s.124

Gel şeyhin dâmenine düş

Rüfailer tekkesinde

Â.Ruh. s.241

İki elin bûs et duş dâmânına

Boynun bırak kolun biri bağılı git

B.C. s. 155

dibâ (Far.is.) Renkli dokuma motiflerle süslü lüks bir çeşit ipek kumaş, canfes kumaş.

Entarisin geydiresinler sıvayı

Hiç geymesin atlas ile dibayı

Dad. s.110

ferayi Fes üzerine dikilen pirinç plaka.

Başında puldan ferayi

Yükledim gamı kirayı

Â. Ruh. s.223

fino fes Fesin en güzeli , en zarifi.

Bir şirin güzele ben oldum meftun

Serinde fino fes şirazelenmiş

Â.Ruh s.510

hil'at (Ar.is.) Eskiden padişah veya vezir tarafından takdir edilen kimseye giydirilen süslü elbise, kaftan.

Nakşi tarikından vurunup tacı

Giydiren hil'ati sen değil misin

Â.Ruh. s.419

kemhâ, kemha, kahma (Far.is.) İpek kumaş, havsız kadife.

Bir gidip bir de geriye bakarak

Mor yeleğe siyah kemha takarak

Â.Ruh. s.317

lâhorî, lâhûrî (Far.s.) Hindistan'ın Lahur şehrinde dokunan bir çeşit şal.

Beline lâhûrî şallar kuşanmış

Gamze kılıç çekiş zağları taze

Â.Ruh.s.259

Yetmiş iki millet söyler mehdimi

Lâhori şal kuşatırım semâyı

B.C.s.236

Saçı altın bağlı fesler sırmalı

Lâhûrî şal giymiş gümüş düğmeli

Dad.s.85

nikab (Ar.is.) Peçe, yüz örtüsü.

Nikab çek mah cemaline seni çoban görmesin

Atar değneğin havaya vaz gelip yozdan geçer.

Â.Ruh. s.454

salta (İt.is.) Yakasız, iliksiz, kolları bolca bir tür ceket.

Aklıma gaflet getirir yüzündeki edalar

Mavi saltanın altına yakışmış ağ sadeler

Â.Ruh. s.415

zunnâr (Ar.is.) Papazların bellerine bağladıkları uçları sarkık, ipten örme kumaş.

Ruhsâtî'yim mecazîden cüz'î var bir eserim

Amma lakin tevhid ile zunnarımı keserim

Â.Ruh. s.330

kolan (hlk. is.) Yünden veya iplikten yapılmış üzeri işli ince kuşak, kemer.

Arif kanın içer sofi içmez

Darılmaz gulâma kolan geçemez

B. C. s.202

Şiirlerde rastladığımız bazı sözcükler bize kültürel etkileşimi göstermektedir. Hıristiyanlığa ait sözcüklerin de şiirlerimizde iç içe yaşadığı bir dönem göze çarpmaktadır. Ermenice kelimenin de şiirde yer alıyor olması dikkat çeken diğer bir etkileşimdir.

ONUNCU BÖLÜM

BİTKİLER ve HAYVANLARA AİT BİLGİLER

I. BİTKİLER

Bu dönemde şiirlerde, karşımıza çıkan bitkiler sebze ve meyvenin yanı sıra çiçekler ve diğer yabancı otların isimleri karşımıza çıkmaktadır.

kabamanca Yapraklı bitki (pancar, ıspanak vs.).

Ben bir rençber parçasıyım kabamanca istemem

Bulgur pilavı yanında ezmeden hoşlanırım

Â.Ruh. s.353

narpuz Yabancı nane.

Narpuzun kırağı dere

Bilmiyordum yerin nere

Â.Ruh. s.231

livik Soyularak yenilen yaprak bitki.

Katıklı çorbaya ot doğramazken livik

Kurutmasına ip kıvratmazken

Â.Ruh.s.363

rümmân (Ar.is.) Nar.

Sunam hangi bağın ayva narısın

Bahçeler rümmânı sen sefa geldin

B.C.s.187

üvez (is.) bot. Gülgillerden bir ağaç ve bu ağacın meyvesi.

Birinci aşıksan sözün manası

Yer altta üvezin var mı anası

Ç.Â.Ş. s.84

zencefil (Ar.is.) Zencefilgillerden, sıcak iklimlerde yetişen, kök saplı baharat olarak kullanılan bitki.

Kesmez o sancıyı değme zencefil

İtibardan düşer olursun rezil

Â.S. s.206

II. HAYVANLAR

Şiirlerde en çok kuşlar karşımıza çıkmaktadır. Ancak diğer hayvanların da şiirlerdeki varlığı göze çarpmaktadır. Fil, panter, arı, deve ve karınca gibi hayvanların da isimleri zikredilmektedir. Anadolu'da görülmeyen bazı hayvanlarında isimlerinin geçmesi dikkat çekmektedir. Kaplanın, filin adının anılıyor olması bu dönemde kitaplardan, divan şiirlerinden ya da halk hikayelerinden etkilenildiğini göstermektedir diyebiliriz.

baygu Baykuş.

efsur, afsur Serçe.

Viran bağında baygular benimle hem-dem olmuştur

Özüm baygumuyum bülbülmüyüm efsur muyum bilmem

B.C. s.263

balaban (is) Atmaca veya doğan gibi bir kuş.

Setten aşar gider balaban gibi

Yakışır mı methine destan kıratım
Â.Ruh. s.354

çayan Akrep, yılan, çıyan vb. hayvanlar.

Kabrim içi dolu yılan

Çayan olur mu olmaz mı.
Â. Ruh. s.274

bügelek Sığır sineği.

Silkindikçe alem yıkar

Bir bügelek peşindedir
Â.Ruh s.470

câmus, camız (Ar.is.) Manda, su sığırı, kömüş.

Dağ başında nemiz olur

Azığımız camız olur.
Â. Ruh. s.244

peleng (Far.is.) Panter.

Ters peleng yapılı gaban ağzı bağlı mal eylerem

Gah deyer torbakeş deve gah galtaban fil eylerem

Ç.Â.Ş.s.90

toygun 1- Beyaz ve çakır renkli doğan kuşu. 2- Genç sarp.

Görmedim sen gibi güzel toygun

Bu garip Emrah'ı eyleme mahsun
Erz.E.s.93

Müsavi olur mu aslan tilkiye

Herkes eşli eşin arar demişler
Ş. S. s.77

Ey gonca dehânım el kınar seni

Bülbül yuvasında olsa kanarya
Erz. E. s.50

maral (Moğ.is.) Dişi geyik, meral.

Bu maral bakışın ey peri-suret

Çok aştı bağrımda yara gözlerin
Erz. E. s.106

ankâ (Ar.is.) Masallarda adı geçen ve gerçekte var olmayan büyük bir kuş, zümrüdüanka.

Dökme yüz suyunu her ocaklıya

Karga kirasından ankâ bay olmaz
B.C. s.153

Neylesin vefasız dane-i dehri

Kaf-ı kanaatte Anka'dır gönül
Erz. E. s86

andelib, andebil (Ar. is.) Bülbül.

Bu Minhacî mail olmuş diline

Dilber andelibim gonca diline

Â. Min.s.42

Bülbülüm arzum var gonca feminde

Feryadım artıyor seher deminde

B. C. s. 137

selvâ (Ar.is.) İsrailoğulları'nın Tih sahrasında bulunduğu müddetçe
"menn" ile Allah'ın ihsanı olan (bıldırcına benzer) bir kuş.

İnmiş ne selvâyım ve ne de benim

Beni Mecnun eden Leylâ-yı hasret

Â.S. s.132

melah (Far.is.) Çekirge.

Bucağında ister aşık melahın

Şulesi şad eder yüzü mahının

Â. S. s.56

semek (Ar.is.) Balık.

Gahı bahre uğrar semekte gezer

Gahi zemin semâ melekte gezer

Â.Süm. s.210

zebâb (Ar.is.) Kara sinek.

Hariri zebâb atlas çara bürünür

Kıla budun çatan yerden sürünür

Â.Süm. s.216

tülü maya Uzun tüylü dişi deve.

Yaylaya da Binboğa'ya çıkardı

Katarını tülü maya çekirdi

Dad. s.83

zenbûr Arı.

Okuttu “elif”i dâl”a yetirdi

Bizi zenbur gibi bala yetirdi

B.C. s.159

zâğ (Far. is.) Karga.

Yürü bir müşidin tut dömenini

Anlar nice zağı şeyda ederler

Erz.E. s.124

ON BİRİNCİ BÖLÜM SEVGİLİNİN GÜZELLİĞİ İLE İLGİLİ BİLGİLER

I. SEVGİLİNİN GÜZELLİĞİ İLE İLGİLİ BENZETMELER

Sevgili, güzelliği ile ideal hale getirilir. Sevgilinin eşi benzeri yoktur ve gerçek güzellik sadece sevgilide toplanmıştır. Bayburtlu Celâli'de sevgili kavramı tasavvufi mana da taşımaktadır. Âşık için sevgili her şey demektir. Âşığın kanının her damlası, güneşi, ayı vb. sevgilidir. Sevgili candır, canadır ancak bir o kadar vefasız olduğu zamanlar da olur. Sevgili puta, güneşe, aya, ceylana benzetilir.

sânem (Ar.is.) Put; güzel kimse.

Şu vakit kim nikâb açtı

Sânemler sarsılıp düştü

B.C. s.227

âfitâb (Far.b.is) Güneş.

Gösterdi mihrinden eser

Bak âfitâbım bu gece.

Erz. E. s.53.

bedr (Ar.is.) Ayın on dördüncü gecesi, dolunay.

Büyüdükçe bedr oluyor yüzleri

Nasıl lezzet verir şirin sözleri

Erz. E. s.129

mâh-ı tâb, mah-ı taban Parlak ay.

Nur ile dünyayı mah-ı tab eyler

Güneş perdelenir ay hicab eyler

Erz. E. s.52

Mustafa nurundan oldu kevkeb ile asüman

Mustafa nurundan oldu sems ile mah-ı taban

Â. Ruh. s.212

Hasret galdıh bu dünyada mahitab ziyasına

Dünyanın müzeyyen kayfin gayub geçen merhaba

Ç. Â. Ş. s.100

bi-vefâ (Far. Ar. b.s.) Vefâsız, hayırsız, döneç.

Kimse bilmez tarikimi yolumu

O bi-vefâ sormaz m'ola halımı

Â.Min. s.51

ceran (ceren, ceyran) Ceylan.

Ceran gibi ela gözler süzülmüş

Ağ göğsüne hatt-ı mihrab yayılmış

Â.Min. s.65

dilküşa (Far.is.) Gönül açan, iç aşan, kalbe ferahlık veren.

Salınır dil küşa izz ü naz ile

Zere gark eyleyip revnaklandırdın

Â.Min s.61

dil-rübâ (Far.b.is.) Gönül kapan, gönül alan.

Gönül gel benden al pendin

Elin çek dil rübâlardan

B.C. s.222

perî-peyker (Far.b.s.) Perî yüzlü, peri sıfatlı, çok güzel.

Bir peri-peyker dâmânım

Arzumânend-i Revân'ım

B.C.s.212

Amanın Yusuf-ı Kenan kesilmiş

Cana Kıyar peri-peyker gelişi

Â.Ruh.s.312

mihribân (*Far. b. s.*) Şefkatli, merhametli, muhabbetli, yumuşak huylu, güler yüzlü.

Ne cefalar çektim mihriban için

Güzeller bazminde divan eylesin

Erz. E. s.102

Yine azdı mihribanım

Kış oldu kalb-i tufanım

Â. Ruh. s.292

Mihriban da sana müptela oldu

Gözüm gördü göyüm intizar geldi

Ç. Â. Ş. s.235

II. SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARI

Sevgilinin kaşları şekil bakımından hilale, aya ya da mihraba benzetilir. Saçları ise koku, şekil ve uzunluk bakımından çeşitli imgelerle birleştirilir. Dudakları renk itibariyle ve lal taşının rengine benzetilirken yanaklar gül veya gül bahçesiyle simgeleştirilir. Sevgilinin boyu servi ağacı ile bağdaştırılır. Kirpikler kıvrılmış ok gibi uzun ve karadır. Âşığı kalbinden

vurmak için gerilmiş bir ok benzetmesi yapılır ve sevgilinin yan bakışı ile fırlatılır.

Sevgilinin saçları aşığın asılıp ölmek istediği yerdir. Divan şiirinde bu şekilde yapılan benzetmeler halk şiirinde de yer bulur. Sevgilinin saçları hep uzundur ve omuzlarından aşağı dökülür. Bu sırada ise güzel kokular saçar etrafa. Bu nedenle âşık sevgilinin saçlarının her kıvrımını kendine yer edinir. Saçları dağınık ise bundan çeşitli durumlar çıkarır. Sevgilinin hasta olduğunu düşünür.

Saç divan şiirinde renk itibariyle küffar olarak tabir edilir. Sevgilinin siyah saçı beyaz tenine düşer ve böylece tüm gayr-i müslimleri temsil eder.

Kafir görse gelir anı imana

Küfr – i zülfün döküldükçe her yana

Erz. E. s. 156

ebru (Far.is.) Kaş.

Kaşların üç günlük ay gibi durmuş

Mevc vurup ciğerde oynar gözlerin

Â. Ruh. s.413

Başı selamet mi yoksa hasta mı

Ebru zülûf perişan mı deste mi

Â. Min.s.25

Ey huma bakışım kaşı kemanın

Giyin, kuşan ol şadüman ağlama

Â. Mes. s.20

Ay mıdır sevdiğim mihrab mı kaşın

Acıyıp silen yok gözümün yaşın
Â. Mes. s. 29

ruhsâr (Far.is.) Yanak; yüz, çehre.

Ne bâla kaddin var peri ruhsar

Serviler baş eğer reftar edince
Erz.E.s.52

kâkül-i müşk-bâr Misk yağdıran saç.

Bir mûyı sarsılsa sarsılır canım

O kâkül-i müşgibâre dokunma
Erz. E. s.48

Sevgilinin dudakları kırmızı ve küçüktür. Açılmamış bir gonca güle benzetilir. Sevgilinin ağzı inci dişlerini saklayan bir kutu olarak da küçük ve değerli olarak kabul edilir. Renk itibariyle lal taşına benzetilir. Lal taşı kırmızı renkte kıymetli bir madendir. Bu nedenle divan şiinde sıkça başvurulan bu benzetme halk şiirinde de kendisine yer bulmaktadır.

la’-i leb Dudak kırmızısı.

La’-i lebin gibi şerbet-i ihyâ

Ne ab-ı hayatta ne lokman’da var
Erz.E.s.115

Ben yitirdim leb-i lâli

Ruz u şeb gitmez hayali
Â.Min.s.69

gonce-fem (Far.b.s.) Ağzı gonca gibi küçük ve güzel olan, gonca ağızlı.

İbret alan gülşenime girmesin

Dest uzatıp gonca femin dermesin

B.C. s. 165

mâ'şuk (Ar.s.) Sevilen, sevilmiş.

Maşukunu sarmak ister her zaman

İkrarında durmak ister her zaman

Â. Min. s.43

ruy Yanak, yüz.

Dembedem girbanım eder idi çâk

Ruyumu türaba eylemişim hâk

Â.Min.s.66

Ruhsati gam çekmiş gamdandan usanmış

Benler dane dane ruya döşenmiş

Â.Ruh.s.259

ruy-ı ahmer Kırmızı yanak.

Hele sabır kılsın deyi bir yular takar mı ola

Dikkat ile ol ruy-ı ahmere götür bak ne der

Â.Ruh.s.455

serv-i sehî kaamet Servi gibi uzun, ince ve güzel boy.

Serv-i sehî kaametime

Kameti kıyâmetime

Â.Drt. s.138

serv-i bülend Sevgilinin yüksek boyu.

Emrahî âşıkdır serv-i bülendim

Dûr etme kapından şah-ı levendim
Erz.E. s.104

serv-i revân Yürüyen selvi. mec. Uzun boylu sevgili.

Aramız dûr oldu serv-i revâna

Çeşmimizin yaşın ırmaklandırıdın
Â.Min. s.61

şehla (Ar.is.) 1- Ela göz. 2- Tatlı şaşı.

Kaşları şehla gözüne

Hâsılı dünya yüzüne
Erz. E. s.74

şivekâr (s.) işveli cilveli (sevgili).

Felek şivekârım elimden aldı

Kervanı kesilmiş bellere döndüm
Â.Min. s.33

Severler güzeli şivekârından

Candan geçer âşık geçmez yarından
Erz. E. s.64

zûlf, zülûf (Far.is.) 1- Yüzün iki yanından sarkan saç lülesi. 2- Sevgilinin saçı.

Kement olmuş zülfün bize

Elâ gözler süze süze
Erz.E. s.65

Başı selamet mi yoksa hasta mı?

Ebru zülûf perişan mı deste mi?

Â.Min s.25

Vademde dolmuşsa elbet ölürüm

Top zülüflü telli ceren ağlama

Â. Mes. s. 20

Pervaneler gibi bir nûr arardın

Siyah zülfü mah yüzüne taradın

Â. Mes. s. 42

zülfi târ Siyah saç.

Mâilim zülfi târına

Yandım harim-i nârına

Erz. E. s.53

zülfi zertâr Altın telli saç.

O! zülfi zertâr-ı hayâl-i yârdan

Bir buse-yi eser var inceden ince

Erz. E. s.52

III. SEVEN (ÂŞIK)

Âşık, daima aşk ve ayrılık acısı çeker. Sevgiliye türlü sebeplerle kavuşamaz. Bu nedenle sürekli ağlar, feryat eder, vücudu ve yüreği yaralar içinde, benzi sarı bir şekilde etrafta dolaşır. Âşığın kaderinde sevgiliye âşık olmak yazılıdır. Bu nedenle sevgiliden ihsan görmek için sürekli dil döker. Bu dil dökmeler ise bülbülün güle olan seslenişine benzetilir veya pervanenin mumun etrafındaki dönüşleriyle simgeleştirilir.

Bülbül, deli gönül , dil-i nâşad, ehl-i dost gibi tabirler kullanılarak çeşitli benzetmelerle âşıklar anılmaktadır.

Şiirlerde tasavvufi anlamda da aşka rastlanır. Bu durumda âşık Allah aşkına tutulur ve sevgiliye kavuşmak için bir yola girer. Bu yolda ona bir şeyh, pir ya da mürşit rehberlik eder.

üftâde (Far.s.) Âşık.

Gönül üftadedesi o ruy-ı mahın

Aceba uğrar mı hubana rahın.

Â. Min. s.66

Yüzünde var Yusuf Kenan nişanı

Gören üftadeler kılar figanı

Â.Ruh. s.414

Üftâdeler tutmuş sağla solunu

Gelip rakip beklemesin yolunu

Erz. E.s.82

çirağ, çerâğ (Far. is.) Fitol, mum.

Çerâğı şimdi yanmakta benimle hem-demi yoktur

Figanımız arşa gitti acep hiç insaf etmez mi

B.C. s.262

IV. RAKİP (AĞYAR, DÜŞMAN)

Sevgilinin etrafında sevgiliye âşık bir yabancı bulunur. Sevgili zaman zaman rakibe ihsanda bulunur. Âşık ile sevgilinin arasını bozar. Sevgiliye yakın davranır. Her zaman rakip, kötüdür, sıkça köpeğe benzetilir.

ağyâr (Ar.is) Gayrılar, başkalar, yabancılar.

Arımızı zalim ağyar alıyor

Bizim o yâr ile aramız mı var

Â. Min.s.67

Âfâka ser çekse kanma ağyara

Herkes feyz bulur itibarınca

Erz. E. s.45

rakip (Ar.s.ve is.) Herhangi bir işte birbirinden üstün olmaya çalışanlardan her biri.

Yar ile kurdum bir pazar

Rakipten eyledim hazer

Â.Min. s.58

Kahpe rakib ettiğini

Bilir amma neden sorma

Â. Mes. s. 21

Bir sen bir ben ikimiz de burada

Rakiplerse kol kol olmuş sırada

Â. Mes. s. 30

Gam yükleri tamam oldu kirada

Rakipleri kol kol olmuş arada

Â. Mes. s. 62

Davamıza rakip olan

Necât bulur mu bulmaz ya

Â.Ruh. s.233

adû, adüv (*Ar. is.*) Düşman , yağı, hasım.

Minhac sırrımı açamam

Adular he susmayınca

Â. Min.s.47

Üftâdeler tutmuş sağla solunu

Gelip rakip beklemesin yolunu

Erz. E.s.82

Gine mi düşmanlar kaldırdı başın

Bilmem ki ne zaman ferahlanırım

Â. Mes. s. 29

Arada adular oda yandılar

Hainleri alt eyleyüp yıktınız

Â. Mes. s. 61

V. TANINMIŞ ŞAHSİYETLER

Şiirlerde bilinen meşhur âşk hikâyelerine ve âşıklara yer verilmiştir. Mecnun ve Leyla sıkça zikredilmiş, Ferhat ile Şirin hikayesine atıflar yapılmaktadır. Bilinen bu hikâyelerdeki olaylar ve durumlarla âşıklarla halk şairleri kendi durumlarını benzetmişlerdir.

Mecnun gibi şu pınarda dur dedi

Gelir diye bekliyordum Leylâ'yı

Â. Mes. s.26

Gâhi sail gibi düştüm yollarda

Gâhi Mecnun gibi kaldım çöllerde
A.Drt. s.176

İnmiş ne selvâyım ve ne de benim

Beni Mecnun eden Leylâ-yı hasret
Â.S. s.132

Bî-çâre gönlümüz sahrâ çölünden

Mecnûn'dan ziyâde puç oldu gitti

B.C. s.134

Benim Leyli'ye mukabil demişse

Galat etmiş vallah billahi Leyli

B. C.s.213

Amanın Yusuf-ı Kenan kesilmiş

Cana kıyar peri-peyker gelişi

Â.Ruh.s.312

ON İKİNCİ BÖLÜM

PARA BİLGİLERİ

Para ile ilgili olarak karşımıza çıkan bilgiler dinar, dirhem, mecrediye gibi o dönemde kullanılan altın ve gümüş sikkelerdir.

dînâr (Ar.is.) 1- Eski zamanın çeyrek lirası değerinde bulunan bir nevi altın parası. 2- Bir Fransız frangına denk olan Sırp parası.

Dinini bilmeyen dinara sattı

Sahib-i zülfün cana kâr etti

Â.Ruh. s.314

dirhem (Ar.is.) Bir tür gümüş para.

Bir bazlama on dört dirhem

Açlık bana neler etti

Ş.S. s.57

sikke (Ar.is.) Madeni para; madeni paraya vurulan damga.

Padişah sikkesi selam vermiyor

Kefensiz kalacak ölümüz bizim

Ş.S. s.62

Zulmünden Vekil-i Âl-i Resul'ün

Hicaptan sikkenin kızılı çıktı

A.S. s.92

mecidiye (Ar.is.) Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışının altıncı yılında onun adına kesilmiş olan altın ve gümüş sikkeler.

Torba torba mecrediyen var mıydı

Tükenmez parayı sana kim verdi

Â. Ruh. s.296

SONUÇ

XIX. yüzyıl halk şiirinde incelediğimiz toplumsal hayatın izleri hemen hemen her şiirin belli bir parçasını oluşturmaktadır. İncelemiş olduğumuz âşıklara ait dizelerde hayat görüşleri, çevreleriyle olan ilişkileri, toplumun bakış açısını görmek mümkündür.

Divan şiirinden etkilenerek şiir yazma eğilimlerine bu dönemde de rastlamaktayız. Âşıkların çoğunun aruz ölçüsü kullanarak şiirler yazmaları bunu desteklemektedir. Divan şiirine ait benzetmeler, mazmunlar halk şiirinde bu dönem içerisinde yer bulmaktadır.

Âşıkların, âşıklık yeteneğini almaları konusu da önemlidir. Rüya yoluyla bu yeteneğe sahip olan âşıkların şiirlerinde bu etkiler de görülmektedir. Usta- çırak ilişkisi içinde yetişen âşıkların ustalarına benzeme çabaları şiirlerde açıkça dile getirilmektedir. Ayrıca bu usta âşıkların oluşturduğu âşık kolları da etkileşimi hızlandırmıştır.

Şiirlerde görülen sosyal hayata âşıklar birebir katılmaktadır. Şiirlerde eleştiriler, ağıtlar, mizahi eleştiriler, tabiat ve tasavvuf ağırlıklı olarak yer alır.

Sosyal hayat, çoğu zaman, divan şiirinde olduğu gibi bir saray imajı çizilerek işlenmiştir. Padişah, şah, sultan merkezli olarak etraftaki diğer yardımcı unsurların da adı geçmektedir.

Şiirlerde yaşanan çevreye ait giyim, kuşam , yiyecek ve eğlence gibi unsurlar da verilmiştir. Bu dönemde her ne kadar büyük merkezlerden etkilenme söz konusu olsa da yaşanan coğrafya hakkında bilgiler elde etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Nurettin, **Erzurumlu Emrah**, Timaş Yayınları, İstanbul 2001.
- ALBAYRAK; Nurettin, **Dadaloğlu**, Timaş Yayınları, İstanbul 1999.
- ALBAYRAK, Nurettin, **Ruhsatî**, Timaş Yayınları İstanbul 2001.
- ARTUN, Erman; **Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı**, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
- ASLAN (hzl.), Ensar; **Çıldırılı Âşık Şenlik, Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri (İnceleme-Metin- Sözlük)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975.
- BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk edebiyatı Tarihi**, MEB, Ankara 1996.
- BORATAV, Pertev Naili; **Halk Edebiyatı Dersleri**, K.B.Yay., İstanbul, 2000.
- CANOZAN (hzl.), Ali Şahin; **Âşık Noksani Hayatı ve Şiirlerinden Seçmeler**, Dilek Matbaası, Sivas, 1992.
- DEVELİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2000.
- DİLÇİN (düz.), Cem; **Yeni Tarama Sözlüğü**, T.D.K., Ankara, 1932.
- ELÇİN, Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara 2000.
- GÜNAY, Umay; “Âşık Tarzı Edebiyat Hakkında Düşünceler”, **Mehmet Kaplan İçin**, T.K.A.E. Ankara, 1988.
- GÜNEY, Eflatun Cem; **Âşık Meslekî**, İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, İstanbul, 195?
- KASIR (hzl.), Hasan Ali; **Seyrani**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Ankara, 1999.
- KAYA (hzl.), Doğan; **Âşık Minhaci**, Dilek Matbaacılık, Sivas, 1994.
- KAYA (hzl.), Doğan; **Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatî**, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas, 1994.

- KURNAZ (hzi.), Cemal-Mustafa Tatçı; **Bayburtlu Celâlî ve Şiir Dünyası**, M.E.B. Yay., Ankara, 2000.
- KUTLU (hzi.), Şemseddin; **Dertli**, K.T.B. Yay., Ankara, 1998.
- MERT (hzi.), Oktay; **Dadaloğlu Bütün Şiirleri**, Gözlem Yay., İstanbul, 1997.
- ÖZDEMİR (hzi.), Ahmet; **Şarkışlalı Âşık Serdarî ve Yöre Halk Şairleri**, Şarkışla Kültür Sanat ve Sosyal Dayanışma Derneği Yay., İstanbul, 1993.
- PALA, İskender; **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yay., İstanbul, 1999.
- RAYMAN (hzi.), Hayrettin; **Âşık Sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili**, Ankara, 1997.
- SAKAOĞLU (hzi.), Saim; **Dadaloğlu**, K.B. Yay., Ankara, 1993.
- SAKAOĞLU, Saim; "Türk Saz Şiiri", **Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)**, Sayı 445-450/Ocak-Haziran 1989, s.105-109.
- Türkçe Sözlük**, II Cilt, T.D.K, Ankara, 1988.
- URAL (hzi.),Orhan; **Erzurumlu Emrah Hayatı, şiirleri**,Özgür Yay., Ankara, 2000.
- UYGUNER (hzi.), Muzaffer; **Dadaloğlu Yaşamı, Sanatı, Şiirlerinden Seçmeler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- UYGUNER (hzi.), Muzaffer; **Dertli Yaşamı, Sanatı, Şiirlerinden Seçmeler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

ÖZET

BİLGİN, Ayşe. XIX. yüzyıl Halk Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

Tez çalışmamız on iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Âşık edebiyatı ve XIX. yüzyıl Halk şiiri hakkında bilgi verilmiş ve şiirleri incelenen âşıkların hayatları hakkında kısaca bilgiler verilmiştir.

Her bölümde incelenen şiirler farklı başlıklar altında toplanmış verilen bilgileri tanımlayarak şiirlerden alıntılar yapılmıştır.

Çalışmada elde edilen bilgiler "sonuç" başlığı altında verilerek değerlendirilmeler yapılmıştır.

Çalışma kaynakça ve Türkçe – İngilizce özetle sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler:

1. Halk edebiyatı
2. Halk şiiri
3. XIX. yüzyıl
4. Âşık
5. Toplumsal hayat

ABSTRACT

BİLGİN, Ayşe. In XIX. Century Folk Poetry Social Life, Master Thesis Ankara, 2010.

This study an examining the traces of social life consisit of twelve parts.

In the intraduction the XIX.century folk poetry âşıkları given information about the review and the âşık poems are brief biographies.

The poems in each section examined under, different headings of the information gatthered be witnesses were quoted from poetry.

Study of information obtained under the given result assessments were made.

Work has ended bibiliography and English summary.

Key words:

1. Folk literature
2. Folk poetry
3. XIX.century
4. Âşık
5. Social life